

Türkiye’de Dini Yönetime Destek: Dünya Değerler Araştırması Analizi

Support for a Religious System in Turkey: A World Values Survey Analysis

Ezgi ELÇİ^a

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi	
Başvuru	5 Ekim 2023
Kabul	18 Ocak 2024
Yayın	8 Şubat 2024
Makale Türü	Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

Dini Yönetim,
Merkez-Çevre Teorisi,
Kulturkampf Teorisi,
Muhafazakârlık,
Anket Analizi.

ARTICLE INFO

Article History	
Received	5 October 2023
Accepted	18 January 2024
Available Online	8 February 2024
Article Type	Research Article

Keywords

Religious System,
Center-Periphery Theory,
Kulturkampf Theory,
Conservatism,
Survey Analysis.

ÖZ

Bu çalışma Türkiye’de dini bir yönetime hangi seçmen gruplarının destek verdiğini Dünya Değerler Araştırması verisi kullanarak incelemektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri dindar muhafazakârlar ve seküler gruplar arasındaki ayrışma bugün de hala devam etmektedir. İki grup arasındaki bu ayrışma daha önceden merkez-çevre teorisi ile açıklansa da yakın dönemde Türkiye siyasetinde yaşanan değişiklikler ile merkez ve çevre arasındaki ayırım bir kültür mücadelesine (*kulturkampf*) evrilmiştir. Çalışmamız, bu ayrışmanın temel aldığı değişkenler özelinde göstermektedir ki şehirde yaşayan, cinsiyet eşitliğine daha fazla destek veren veya Cumhuriyet Halk Partisi ile Millet İttifakını diğer partilere tercih eden katılımcılar dini yönetime daha az onay vermektedir. Bilime daha şüpheci yaklaşan, sol-sağ düzleminde kendini sağa yerleştiren veya Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhur İttifakını diğer partilere tercih eden seçmenler ise dini yönetime daha fazla destek vermektedir.

ABSTRACT

This study examines which voter groups support a religious system in Turkey using data from the World Values Survey. Since the early years of the Republic, the divergence between religious conservatives and secular groups still continues today. Although divergence between the two groups was previously explained by the center-periphery theory, it is evolved into a new cultural struggle (*kulturkampf*) with the recent changes in Turkish politics. This article shows that participants who live in the urban areas, who support gender equality more, or who prefer the Republican People’s Party and Nation Alliance to other parties approve of religious rule less. On the other hand, voters who are more skeptical about science, who place themselves on the right on the left-right spectrum, or who prefer the Justice and Development Party and the People’s Alliance to other parties support religious system more.

EXTENDED SUMMARY

Aim: This study aims to explore the factors influencing support for religious rule in contemporary Turkish politics, with a specific focus on the Kulturkampf Theory. We seek to understand the interplay between cultural and political factors that shape the attitudes of Turkish citizens toward religious rule.

Importance: The political landscape in Turkey has undergone significant shifts over the past few decades, challenging conventional paradigms. Historically, Turkish politics was often analyzed through the lens of the center-periphery divide, but this framework has evolved into a new struggle in recent years. With the ascent of the Justice and Development Party (AKP) to power, Turkish politics became a battlefield of a cultural struggle that pits secular,

urban, and liberal segments against their conservative, rural, and religious counterparts. This cleavage also overlaps with support for democracy versus authoritarian rule cleavage recently emerged, which overshadows previous identity cleavages in Turkish society. Understanding the dynamics of support for religious rule is crucial, as it reflects not only the changing political landscape in Turkey but also broader trends in the Muslim world, where the interaction between religion and politics continues to evolve. This study sheds light on the factors that underpin support for religious rule in Turkey and provides insights into the ongoing cultural and political battle between secular and religious worldviews.

Methodology: Using ordinary least squares regression estimation models, we analyze data from the seventh wave

^a Dr. Öğretim Üyesi, Özyeğin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, **E-Posta:** ezgi.elci@ozyegin.edu.tr, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-3713-788X>

of the World Values Survey (WVS), conducted in Turkey between March 31, 2018, and May 21, 2018. The dataset comprises responses from 2,415 participants, offering a comprehensive view of Turkish public opinion. The dependent variable - support for a religious rule – was measured by asking respondents to express their opinion on being governed by a religious system using a Likert scale ranging from 1 (very bad) to 4 (very good). Notably, approximately 34% of participants in our sample expressed positive preferences for religious governance by selecting either "very good" or "good." To explore the factors influencing support for religious governance, we considered several independent variables, such as attitudes toward science, attitudes toward gender equality, urban residence, education level, political orientation, party preference, electoral alliances, and demographic variables, such as gender, marital status, age, employment, and income.

Results: This analysis reveals several noteworthy findings. First, consistent with the *Kulturkampf* Theory, a positive attitude toward science is negatively associated with support for a religious rule. As skepticism about science increases, so does support for religious rule. Second, beliefs in gender equality are negatively correlated with support for religious governance. Participants with more egalitarian views tend to express lower support for religious governance. Third, urban residents are less likely to support religious governance compared to their rural counterparts, which underscores the cultural and political cleavages in Turkish society. Fourth, participants who position themselves on the right side of the political spectrum express higher support for a religious system, which also aligns with the longstanding association between conservative political ideologies and religious values in Turkish politics. Fifth, AKP and People's Alliance supporters exhibit higher support for religious governance, while CHP and Nation Alliance supporters express less support than other party supporters. This finding highlights the influence of party and alliance affiliation on attitudes toward religious governance. Sixth, surprisingly, education level does not show a significant association with support for a religious rule, which contrasts with the expectations of the *Kulturkampf* Theory. Finally, gender, marital status, age, employment, and income did not exhibit significant associations with support for a religious system or seeming to have limited and weak influence on this particular political preference.

These results underscore the multidimensional nature of support for religious rule in Turkey, shaped by a complex interplay of cultural, political, and demographic factors. Understanding these dynamics is vital for comprehending the evolving political landscape in Turkey and its broader implications for the relationship between religion and politics in the Muslim world.

In conclusion, this study provides valuable insights into the factors driving support for religious rule in contemporary Turkish politics. By analyzing the interplay of cultural and political variables, this research has illuminated the complex nature of this phenomenon. This research contributes to our understanding of the ongoing cultural, political, and democratic struggle in Turkish society. As Turkey continues to navigate its political path, these

findings offer critical perspectives on the dynamics of support for religious governance in a changing world.

1. Giriş

Türkiye’de din-siyaset ilişkisi uzun zamandır büyük tartışma konusu olmuş belki de Türkiye siyasetine en çok yön vermiş meselelerden biridir. Din-siyaset ilişkisi sadece 1990’lardan itibaren oy oranını yükselten Refah Partisi (RP) ya da tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) gibi partiler ile değil, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden itibaren bugüne büyük önem arz etmektedir. Peki, Türkiye’de dini bir yönetime hangi seçmen grupları destek vermektedir? Çalışmamız bu soruya Dünya Değerler Araştırması (Haerper vd., 2020) verisi ile yanıt aramayı amaçlamaktadır.

Dini yönetime ya da kurallara destek daha önce Türkiye’de pek çok akademik çalışma ve araştırma tarafından farklı sorular ile ölçülmüştür. Örneğin PEW araştırma merkezi 2017 yılında şeriat hukukunun ülkede resmi kanun olmasına desteği ölçmüş ve Türkiye’de katılımcıların %12’si buna destek vermiştir (PEW, 2017). Bu konudaki en kapsamlı akademik çalışmalar ise daha önce Çarçoğlu (2004) ve Çarçoğlu ve Toprak (2006) tarafından yapılmıştır. Buna göre Türkiye’de “şeriata dayalı bir din devletine olan destek” 1995 yılında %19.9 iken bu oran 1996’da %26.7, 1998’de %19.8 ve 1999’da %21, 2002’de %16.4 ve 2006’da %8.9 olmuştur. Parti tercihlerine bakıldığında 1999 yılında Fazilet Partisi’ne (FP) destek verenlerin %52.7’si şeriata dayalı bir devlete onay verirken Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) seçmenlerinin sadece %7.7’si onay vermiş, bu sonuç da CHP seçmenlerini son sıraya yerleştirmiştir. Kadınlar ve erkekler arasında ise şeriat yönetimine destek özelinde anlamlı farklar bulunamamıştır. Diğer yandan dini yönetime ya da demokrasiye destek Müslüman nüfuslu ülkelerde yapılan farklı çalışmalarla analiz edilmiştir. Örneğin demokrasi, Müslüman nüfuslu ülkelerde sekülerleşmeye denk görüldüğü için demokrasiye olan desteğin daha düşük olduğu önermesi Dünya Değerler Araştırması verisi kullanılarak analiz edilmiş ve kendini Müslüman olarak tanımlama ile demokratik rejime destek arasında negatif bir ilişki bulunmuştur (Fish, 2011). Dzutsati ve Warner’in (2021) Malezya, Endonezya, Nijerya, Nijer, Senegal, Almanya, Birleşik Krallık ve Fransa’da yürüttüğü anket sonucuna göre sosyal refah ve kamu mallarının hükümetler tarafından daha iyi dağıtılması en az varlıklı ve en zengin katılımcılar arasında dini yönetime desteği azaltmaktadır. Yüksek devlet kapasitesine sahip laik devletlerde gelire bağlı olarak dini adalet kavramlarına dayalı İslami yönetime destek diğerlerine göre daha azdır. Pakistan özelinde yapılan bir diğer çalışmada ise İslami kurallara dayanan bir hükümeti vatandaşlarına hizmet ve güvenlik sağlayarak şeriat uygulayan bir hükümet olarak tanımlama demokrasiye olan desteği arttırırken, şeriati fiziksel cezalar ve kadınların kamusal alanda kısıtlamasını uygulayan bir hükümet olarak tanımlamanın köktenci eylemlere olan desteği attırdığı bulunmuştur (Fair vd., 2018).

Bu makaledeki ilk iki bölüm Türkiye siyasetinde dinin yerini tarihsel bir çerçeve ile açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden itibaren kuvvetlenen merkez ve çevre arasındaki ayrışma, modern Türkiye’nin kuruluşundan sonra da devam etmiş ve dindarlar ile sekülerler arasındaki çatışma siyaseti de

etkilemiştir (Çarkoğlu, 2012). Diğer yandan yakın zamanda yapılan çalışmalar, merkez-çevre ayrışmasının zayıfladığını göstermektedir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2021). Bu iki bölümden sonra veri ve araştırmada kullanılan değişkenler anlatılmıştır. Daha sonraki bölümde en küçük kareler yöntemi regresyonuyla yapılan analiz anlatılmıştır. Buna göre özellikle şehirde yaşamak, cinsiyet eşitliğine destek vermek, bilime inanmak ve parti tercihleri, dine dayalı bir yönetime verilen desteğin açıklayıcıları arasındadır. Son bölümde bulgular tartışılmış ve sonuçlar, Türkiye siyasetinde dinin rolü ile ele alınmıştır.

2. Türkiye Siyasetinde Dindar-Seküler Ayrışmasının Temelleri

Türkiye siyasetine yön veren ayrışmalar elbette ki Türkiye'nin kendine özgü özellikleri ile açıklansa da diğer ülkelerdeki ayrışmaları tarihsel olarak açıklayan çalışmalar Türkiye örneğinin açıklanmasında da kullanılmıştır. Örneğin Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan merkez ve çevre arasındaki ayrışma Batı Avrupa'daki siyasi düzlemi şekillendirmiştir (Shils, 1961; Lipset ve Rokkan, 1967). Buna göre merkezleşen, standartlaştıran ve rasyonelleşen devlet sistemi karşısında merkezden uzakta bulunan ve otonomisini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya olan farklı kültürlerdeki gruplar ve azınlıklar bulunmaktaydı. Merkez ve çevre ayrışmasının devamında ortaya çıkan sekülerleşme ve dini alan üzerindeki hâkimiyet ayrışması ise Almanya'da 19. yüzyılın sonlarına doğru bir kültür mücadelesine (*kulturkampf*) evrilmiştir. 1871'de Katolik rahiplerin siyasi görüşlerini belirtmesinin yasaklanmasından dört ay sonra dini eğitim veren tüm okulların devlet denetimine alınması ayrışmanın başlangıcı sayılmaktadır (Anderson, 1986). Diğer bir deyişle merkezdeki elitlerin merkezden uzakta – çevrede – bulunan grupları merkezi otorite altına almak istemesi ve sekülerleşme adımları çerçevesinde kilisenin ayrıcalıklarını kaldırması Avrupa siyasetindeki ayrışmanın temellerini atmıştır.

Türkiye siyasetinde de benzer ayrışmalar merkezleşen ve sekülerleşen devlet ile din elitleri (ulema) ve çevrede bulunan dindar toplulukların merkeze olan tepkisi ile analiz edilmiştir. Buna göre Türkiye'de dinin yeri ve din-toplum ilişkisi Şerif Mardin'in (1973) merkez-çevre teorisi ile açıklanabilir.¹ Mardin'e göre modern Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu döneminden yöneten (merkez) ve yönetilen (çevre) arasındaki kültürel şüphecilik miras almıştır. Bu ayrışma, süregelen askeri başarısızlıklar üzerine devletin çöküşünü engellemeye yönelik özellikle 19. yüzyılda başlanılan modernleşme çabaları ile artış göstermiştir. Yönetici sınıfa göre güçlü bir devlet yaratmak için gereken modernleşme, merkezleşme ile birlikte gerekli bir unsurdur. Merkezleşme çalışmaları özellikle 1908 Jön Türk devrimi ve ardından gelen İttihat ve Terakki Partisi (İTP) zaferi ile daha da güçlenmiştir.

İTP bu dönemde hem II. Abdülhamit'in saltanatını sona erdirmiş hem de modernleşme ve merkezleşme çalışmalarına hız vermiştir. Bu dönemde İTP, Aguste Comte'un pozitivizmi ile şekillenen tarihin seküler versiyonunu benimsemiş ve bu tarih de ilerlemeci Türk

elitleri için "ilerleme ve düzen" mottosu ile birlikte referans kaynağı olmuştur (Göle, 1997). Jön Türkler modernleşme çabalarını arttırdıkça İslam da çevredeki grupların kimliğini modernleşme çabalarına karşı belirleyen önemli bir unsur haline gelmiştir.

Mardin'e (1973, s. 179) göre kültürel hayatın modernleşmesi üst ve alt kültürler arasındaki ayrılıkların azalmasından çok artmasına sebep olmuştur. İslam dinine sarılma, merkezin çevreyi yeni kültürel yapıya entegre edememesine karşı bir yanıt olmuştur. Bu sebeple özellikle taşrada hem üst hem de alt sınıflar, sekülerleşmeye karşı İslami bir muhalefet ile bir araya gelmişlerdir.

Gücü azalmakta olan imparatorluğun modernleşme çabaları ile birlikte yeni ve kuvvetli bir askeri ve bürokratik elit sınıf doğmuştur. Elbette ki, bu dönemde modern eğitime yapılan yatırımlar da bu sınıfların ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle mülkiye ve askeriye sınıfları 1908 ihtilalinden sonra sultana karşı önemli ölçüde güç kazanmışlardır (Mardin, 1973). Bu iki sınıfın önemli isimleri daha sonra Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen isimleri olmuşlardır. Yine bu isimlerden biri olan modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de daha sonraki dönemde özellikle cumhuriyetin kuruluşu ile beraber modernleşme adımlarını hızlandırmıştır.

Merkez ve çevre arasındaki ayrışma, Kurtuluş Savaşı döneminde de devam etmiş, o dönemin parlamentosunda iktidarda olan Kemalistler ve muhalefette olan İkinci Grup ile belirginleşmiştir. Kemalistler, laiklik, plebisiter demokrasi ve ayanlar gibi yerel güçlerin kaldırılmasını savunurken, İkinci Grup ise âdemi merkezîyetçilik ile ekonomik ve siyasal liberalizmi desteklemekteydi. Bu çatışma daha sonra sürekli bir ayrıma doğru evrilip 1950'lerde CHP ve Demokrat Parti (DP) arasındaki siyasi çekişmeyi de doğuracaktı. CHP, askeri ve sivil bürokratlar ile bazı büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu merkezi temsil ederken DP ise şehirliler, orta sınıf, dini muhafazakârlar ve kırsal nüfusu içeren çevreyi temsil etmekteydi (Mardin, 1973; Özbudun, 1995).

Mardin'e göre (1973), merkezi oluşturan elitler birbirine benzer özelliklere sahipken çevreyi oluşturan gruplar dinsel, etnik ve bölgesel açıdan farklı özelliklere sahipti. Merkez, Türk milliyetçiliği, merkezîyetçilik, üniter devlet ve karma ekonomiyi savunurken, çevre ise İslam, muhafazakârlık, âdemi merkezîyetçilik ve liberal ekonomi anlayışını benimsemişti. Özellikle dışişleri, yargı ve silahlı kuvvetler gibi kurumlar merkezin temsilcileri olarak tanımlanırken, kırsalda yaşayan, daha düşük eğitim seviyeli ve dindar kitlelere karşı Kemalist sistemin koruyucuları olarak konumlanmışlardır (Kalaycıoğlu, 1994; Sunar, 1990). Hatta bu ayrım, uzun yıllar devam etmiş ve sol-sağ düzleminde solun sekülerlik, sağın ise İslami değerlere desteği ile belirginleşmiştir (Çarkoğlu, 2012; Çarkoğlu ve Hinich, 2006).

Mardin'in merkez-çevre teorisine elbette ki farklı eleştiriler de gelmiştir. Merkez-çevre teorisinin ilk sorunu Türkiye toplumu ve siyaseti içindeki karşıtlıkları tek bir düzleme

¹ Sadece Mardin (1973) değil, Türkiye siyasetini anlatan pek çok önemli akademisyen dindarlar ve sekülerler arasındaki ilişkiye atıf yapmışlardır. Örneğin Çağlar Keyder'e (1988) göre İttihat ve Terakki Partisi döneminde köylüler ve şehirliler küçük burjuvazi için İslam, militan reformcu merkeze karşı bir savunma sembolü haline gelmişti. Niyazi

Berkes de (1998) sekülerizme karşı muhalefetin iki gruptan geldiğini söyler. Buna göre birinci grup gelenekçilerden oluşurken bu kişiler İslam'ın Ortaçağ yorumuna inanmaktaydı. İkinci grup ise saf bir İslam arayışında olan modernistlerden oluşmaktaydı.

indirgemesidir. Ancak tarihsel analiz de göstermektedir ki Türkiye’de sekter ayrışmalar (Alevi-Sünni) ve milliyetçilik ayrışması (Türk-Kürt milliyetçiliği) da bulunmaktadır (Hale, 1994). Örneğin Çarkoğlu ve Hinich’in (2006) konumsal analizlerinde her ne kadar sekter ayrışma merkez-çevre ile ölçülse de Türk ve Kürt milliyetçiliğinin ikinci bir düzlem oluşturduğunu ortaya koymuşlardır. Diğer yandan Bakiner’in (2018) de belirttiği gibi merkez ve çevre içerisindeki kurumlar ve görüşler zaman içerisinde tam bir süreklilik göstermezken aksine farklı dönemlerde değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin merkezin en önemli temsilcisi Türk Silahlı Kuvvetleri’nin laikliğe dönük tehditler karşısındaki hassasiyeti bilinirken 1980 darbesi ve sonrasında dini eğitime verdiği destek bir çelişki oluşturmaktadır. Yine merkez-çevre teorisi, merkez ve çevre içindeki grupların birbirleri arasındaki bölünmeleri merkez ve çevre arasındaki ana bölünmeye göre ikincil bir konumda değerlendirir. Son olarak özellikle 1960’larda ivme kazanan kırsaldan kente göç de merkez-çevre ayrımını coğrafi olarak zayıflatmıştır.

3. Türkiye’de Din-Siyaset İlişkisinin Tarihsel Özeti

Türkiye’de din-siyaset ilişkisinin geçmişi elbette ki Osmanlı İmparatorluğu’na dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ulema ya da din adamları sınıfı büyük güç sahibiydi. Hatta imparatorluğun gerileme ve çöküşünü engellemek için yapılması planlanan reformlara en büyük muhalefeti de bu sınıf göstermişti. Zaman içinde ulema sınıfı, özellikle modernleşme reformları ile beraber çevre içinde bulunan heterojen grupların bir parçası haline gelmişti (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2021; Ahmad, 1993).

Cumhuriyetin kuruluş döneminde modernleşme ve batılılaşma adımları ile birlikte kökten değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin en başında saltanat ve hilafetin kaldırılarak seküler parlamenter sisteme geçilmesi gelmektedir. Diğer batılılaşma reformları tekke ve zavayelerin kapatılması, Osmanlı tarzı giyimin yasaklanması, Latin alfabesinin kabulü, hacı, hafız, molla gibi dini lakapların yasaklanması ve kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi olarak sıralanabilir. Ancak bu değişiklikler, çevredeki gruplar ve özellikle dindarlar arasında büyük rahatsızlıklar yaratmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarında, çok partili hayata geçiş denemeleri, çevredeki grupların saltanat ve hilafet yanlısı tutumlarına sahne olmuştur. Başarısız Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri bu dönemde dinin toplumsal alanda ve siyasete ne kadar güçlü bir unsur olduğunu bir kez daha göstermiştir (Çarkoğlu, 2004).

1950’lerdeki DP yönetiminde silahlı kuvvetlerin ekonomik olarak güçsüz hale gelmesinin yanında dinin siyasal ve kamusal alanda daha görünür hale gelmesi askeri rahatsız etmekteydi. Bu dönemde dini eğitimin yaygınlaşması, ezanın tekrar Türkçeden Arapçaya döndürülmesi ve tarikat liderlerinin kamusal alanda daha sık görülmesi, 1960 askeri darbesinin diğer sebepleri arasında sayılmaktadır (Özbudun, 1995; Brown, 1988).

1961’de demokrasiye dönüş, seçim sisteminde düşük oy oranına sahip partilerin de milletvekili çıkarabilmesine olanak sağlayan nispi temsil sistemini de beraberinde getirmişti. Yine ilerleyen dönemde yükselişe geçecek olan siyasal İslamcı partiler ve Milli Görüş hareketi de bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Milli Görüş, Necmettin Erbakan tarafından kurulmuş siyasal İslamcı bir ideoloji olarak tanımlanabilir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2009). Başından itibaren Milli Görüş hareketi çok sayıda siyasal partinin kuruluşuna öncülük etmiştir. Bu partiler, sırasıyla, Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP), RP, FP ve Saadet Partisi’dir (SP). 2018 yılında Necmettin Erbakan’ın oğlu Fatih Erbakan tarafından 2018 yılında kurulan Yeniden Refah Partisi (YRP) de diğer bir Milli Görüş partisi sayılabilir. Bu partilerden SP ve YRP hariç hepsi Anayasa Mahkemesi tarafından laikliğe karşı eylemler içinde oldukları gerekçesiyle kapatılmıştır.

Milli Görüş hareketinin partileri aslında İslami grupların bir koalisyonu olarak tanımlanabilmektedir (Çakır, 2013). Bu hareketin önemi, AK Parti’nin önde gelen isimleri ve kurucularının da Milli Görüş içinden çıkması ile de açıklanabilir. Örneğin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, RP içinde 1976’dan beri çeşitli görevlerde bulunmuş, 1994 ve 1998 yılları arasında RP’den İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmiştir. Önceki Cumhurbaşkanı Abdullah Gül yine 1991’de RP’den milletvekili seçilmiş ve sonraki yıllarda bakanlık görevlerinde de bulunmuştur. Eski meclis başkanlarından Bülent Arınç da siyasete RP ile birlikte atılmıştır.

Milli Görüş ideolojisi materyalist ve seküler Batı düşüncesine karşı İslami Adil Düzeni savunmaktadır. Milli Görüş aslında kapitalist ve kolektivist ekonomik sistemler arasında üçüncü bir yol olarak ortaya atılmıştır. Erbakan’a göre 1960’lar ve 1970’lerde Süleyman Demirel ve Adalet Partisi (AP) kapitalizmi desteklerken, Bülent Ecevit ve CHP ise kolektivizmi benimsemiştir. Ancak, Erbakan’a göre, bu iki ideoloji de yerli olmayan Batı merkezli ideolojilerdir. Erbakan’ın batı ve materyalizm karşıtı söylemleri ile beraber Milli Görüş, “Masonik”, “Siyonist” ve “Haçlı” görüşlere karşı bir ideoloji olarak savunulmaktadır. Yine Erbakan’a göre Avrupa Ortak Pazarı ve diğer batılı kurumlar mazlum milletleri ezen ve sömüren düşmanlardır. Milli Görüş ise mazlum Müslüman toplulukların davası ve hareketidir (Erbakan, 1975; Türk, 2014; Bora, 2016).

Milli Görüş, milletin ahlaki gelişimine materyalist gelişimden daha çok önem verirken bu gelişimin de milletin en temel değerlerinin siyasete hâkim olmasıyla meydana geleceğini savunur. Milli Görüş’e göre bu hareket sıradan bir siyasal ideoloji değildir. Aksine Milli Görüş hareketi, Batı medeniyetinin tahakkümün, sömürgeciliğin ve emperyalizmin olmadığı, adil bir dünya ve medeniyet kurma hareketidir. Bu medeniyeti sadece Milli Görüş kurabilir. Çünkü bu hareket, eski dünyayı barış ve eşitlik ile yönetmiş olan Osmanlı İmparatorluğunun varisidir (Atacan, 2005; Türk, 2014).

Erbakan’ın liderliğindeki Milli Görüş, küresel düzen karşıtı bir hareket olarak İslami para birimine sahip bir birlik kurma hareketine de öncülük etmiştir. Başbakanlığı döneminde Erbakan, pek çok İslam ülkesine ziyarette bulunmuş ve bu ziyaretlerden içinde sekiz Müslüman ülkenin bulunduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (D-8)

ortaya çıkmıştır (Kuru, 2005).² Ancak özellikle 1997 post-modern darbesinin ardından RP aleyhine açılan kapatma davası sonucunda halefi FP, Avrupa Birliği (AB) ve küreselleşme karşıtlığının dozunu azaltmıştır. Onun yerine, dini hak ve özgürlükleri, insan hakları ve demokratikleşme çerçevesi içinde sunarak bu konuda uluslararası destek sağlamayı amaçlamıştır (Öniş, 2001).

28 Şubat 1997 askeri darbesi Türkiye siyaseti açısından bir dönüm noktası olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri, direkt olarak siyasete müdahale etmek yerine Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısı sonrasında RP-Doğru Yol Partisi (DYP) koalisyon hükümetini istifaya zorlamıştır. Bu toplantıda generaller, laikliğe karşı tehditler hakkındaki rahatsızlıklarını dile getirmişler ve İslamcı köktencilüğün yayılmasının önlenmesi için kapsamlı önlemler alınmasını talep etmişlerdir. Başbakan Erbakan, Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller ve diğer hükümet yetkilileri, silahlı kuvvetlerin kaygılarının yer aldığı ve siyasal İslam'ın yükselişinin durdurulması için atılması gereken adımların bulunduğu bir önergeyi imzalamak zorunda bırakılmışlardır. Bu adımları, İslami cemaatlerin yasaklanması, İmam Hatip okullarının orta kısımlarının kapatılması, zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılması, kılık kıyafet yönetmeliğine uyulması ve İslamcı ideolojiye sahip kimselerin devlet kurumlarında işe alınmasında nepotizmin önlenmesi olarak özetleyebiliriz (Jenkins, 2009).

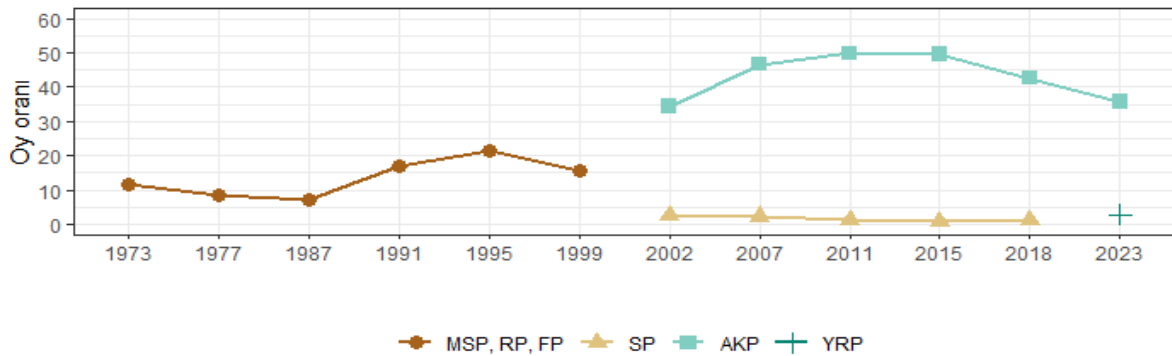
16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi, RP'yi laiklik karşıtı odakların merkezi olduğuna dair kararlar kapattı. Hemen ardından RP'nin önde gelenleri Milli Görüşün yeni partisi olan FP'yi kurdular. Bu dönemdeki diğer bir önemli olay ise dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın okuduğu dini öğeler içeren bir şiir nedeniyle 10 ay hapis cezası almasıydı.³ Bu ceza, Erdoğan için siyasi yasak getirirken dönemin gazeteleri, kendisinin siyasi hayatının bittiğini iddia etmişlerdi.⁴

Diğer yandan kamusal alanda başörtüsü yasağı da Türkiye gündemindeydi. 28 Şubat kararları ile kılık kıyafet yönetmeliğine uyum, aslında kadınların kamu kurumlarında başörtüsü takmasının engellenmesine yönelikti. Bu

dönemde özellikle üniversitelerde başörtüsü yasağı karşısında pek çok eylem düzenlenirken Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kuruluna FP milletvekili Merve Kavakçı'nın başörtüsü ile girmesi, tartışmaları doruk noktasına çıkarmıştı.

2001 senesinde FP aleyhinde açılan kapatma davası sırasında Milli Görüş hareketi Gelenekçiler ve Yenilikçiler olarak iki kampa ayrılmıştı. Erdoğan, Arınç ve Gül gibi daha genç ve reformist kuşak, daha gelenekçi ve kendilerinden yaşça büyük olan kuşağın taviz vermez ve sert siyasetinden rahatsızlıklarını dile getirmeye başlamışlardı. Yaşanan çekişmelerin sonucunda Yenilikçiler, DP, AP ve Milli Görüş geleneğini harmanlayan bir parti olan AK Parti'yi kurarken Erbakan ve Recai Kutan önderliğindeki Gelenekçiler ise SP'yi kurdular. 2002 seçimleri sonucunda AK Parti tek başına iktidarı kazanırken SP ise seçim barajını aşamayarak meclis dışında kaldı.

2001'de kuruluşunun hemen ardından 2002 seçimlerinde AK Parti, mecliste sayısal çoğunluğu kazanırken sonraki 20 yılda gerçekleşen seçimlerden de birinci parti olarak çıkmıştır. AK Parti 2007, 2011, Haziran 2015, Kasım 2015, 2018 ve 2023 genel seçimlerini kazanmıştır. 2004, 2009, 2014 ve 2019 yerel seçimlerinde birinci parti olmuştur. 2007, 2010 ve 2017'de gerçekleşen referandumlar da AK Parti'nin savunduğu değişiklikler lehinde sonuçlanmıştır. AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan da 2014, 2018 ve 2023'te gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmıştır. AK Parti ilk döneminde ideolojisini muhafazakâr demokrat olarak açıklarken partiyi merkez sağda konumlandırmıştır. Ancak partinin İslamcı, muhafazakâr ve popülist tonu zaman içerisinde artmıştır. AK Parti'nin karizmatik lideri Erdoğan, elitlere karşı milletini savunan bir savaşı olarak görülmektedir. AK Partililere göre Erdoğan, sessiz çoğunluğu ekonomik ve sosyal eşitsizliklerden, seküler askeri-bürokratik vesayetlerden, yolsuzluklardan, iç ve dış kumpaslardan koruyan bir liderdir (Özbudun, 2006; Aytaç ve Elçi, 2019)

Şekil 1. Milli Görüş partileri ve AK Parti'nin genel seçimlerdeki oy oranları.⁵

Kaynak: Yüksek Seçim Kurulu (2023)

² D-8 üyeleri Bangladeş, Mısır, Nijerya, Endonezya, İran, Malezya, Pakistan ve Türkiye'dir.

³ Şiirin mısraları şu şekildeydi: Minareler süngü, kubbeler miğfer, camiler kışlamız, müminler asker.

⁴ Erdoğan'ın siyasi yasağı 2002 seçimlerinden sonra CHP'nin de desteği ile beraber kaldırılmıştı.

⁵ SP, 2023 seçimlerine Millet İttifakı çatısı altında CHP listelerinden girmiştir. Çalışmadaki tüm şekiller ggplot2 paketi ile hazırlanmıştır (Wickham, 2016).

İktidarının 2002 ve 2007 yılları arasındaki ilk döneminde AK Parti, 2001 ekonomik krizinden kurtulma ve AB'ye tam üyelik hedeflerini sivil-asker elitler ile çatışmaya öncelmiştir. AK Parti, yerel ve uluslararası kamuoyunun desteğini alabilmek için dinin kamusal alandaki rolü ve silahlı kuvvetlerin sivil siyasetteki gücü gibi konularda görece olarak daha yumuşak bir siyaset izlemiştir (Öniş, 2015; Somer, 2017).

2007 ve 2011 arasındaki dönemde ise dinin siyasetteki yeri üzerine çatışmalar yoğunlaşmıştır. Bu dönemde meydana gelen 2008 ekonomik krizi iç siyaseti de etkilemiştir. Aynı kriz, AB'nin de üye ve aday devletler üzerindeki etkisini azaltırken Türkiye de AB'ye tam uyum sürecinden uzaklaşmış ve zaman içinde Orta Doğu ülkeleri ile ortaklıklar kurmayı tercih etmiştir (Öniş, 2015; Öniş ve Kutlay, 2019). Bu dönem, yine AK Parti'nin asker ve yargı ile mücadelesine sahne olmuştur. Örneğin CHP'nin Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı seçiminin iptali için Anayasa Mahkemesine başvurduğu günün gecesinde Silahlı Kuvvetler bir bildiri yayımlayarak AK Parti'nin laiklik karşısı eylemlerinden rahatsızlığını belirtmiştir. Daha sonrasında Anayasa Mahkemesi, Abdullah Gül'ün seçimini iptal etmiştir.

Yine bu dönemde Kemalist sivil toplum örgütleri öncülüğünde düzenlenen Cumhuriyet Mitingleri de Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığına karşı Türkiye'nin beş büyük kentinde gerçekleşmiştir. Burada Abdullah Gül'ün siyasi kimliğinin yanında eşi Hayrünnisa Gül'ün başörtülü olması da tartışmanın diğer boyutunu oluşturmaktaydı. 2008 yılında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı AK Parti hakkında kapatma davası açmıştır. Anayasa Mahkemesi, AK Parti'nin eylemlerinin anayasaya aykırı olduğu yönünde görüş bildirirken kapatma talebi altı lehte ve beş karşı oy çıkmasına karşın yedi üyenin lehte oy vermesi gerektiği için reddedilmiştir.

Bu gelişmelerin ardından silahlı kuvvetlerin sivil siyasete doğrudan ve dolaylı olarak müdahalesini önlemek için bir dizi politika hayata geçirilmiştir. Bunlardan en önde geleni Ergenekon ve Balyoz davaları olarak bilinen büyük çaptaki soruşturmalardır. Bu dönemde pek çok muvazzaf ve emekli asker, entelektüeller, gazeteciler, sivil toplum önderleri, siyasi parti liderleri ve hukukçu yargılanmıştır. 2010'da AK Parti güçler ayrılığı ve yargı bağımsızlığını zedeleyen bir dizi öneriden oluşan bir referandum düzenlemiştir. Ancak aynı referandum, sivil siyaset üzerinde askeri vesayeti zayıflatan ve 1980 askeri cuntasının ayrıcalıklarını kaldıran maddeler de içermekteydi (Kalaycıoğlu, 2012).

AK Partinin üçüncü dönemi ise 2011 yılında başlayan demokrasi ve dış politika alanlarında yaşanan gerilemelere sahne olmuştur. AK Parti, silahlı kuvvetlerin veto gücünü yok ettiği ölçüde Türkiye siyasetinde daha güçlü bir aktör haline gelmiş ancak pek çok araştırmaya göre demokratik yapıda gerilemeler yaşanmıştır (Esen ve Gümüşçü, 2016). Son olarak 15 Temmuz 2016 darbesinin silahlı kuvvetler içine sızmış olan Gülen örgütü mensuplarınca gerçekleştirilmesi, dinin siyaset içindeki rolünü ve Türkiye siyasetinde dini cemaatlerin gücünü tekrar tartışma konusu haline getirmiştir. Aynı dönemde kamuda başörtüsü yasağının kaldırılması da gerçekleştirilmiştir. 2007'de üniversitelere girişte uygulanan başörtüsü yasağı kaldırılırken, 2013 senesindeki yasal değişiklikler ile

başörtüsü takmayı kısıtlayıcı hükümler kaldırılmıştır. Bu değişikliğin ardından kamu çalışanları ve milletvekilleri başörtüsü ile kamu kurumlarında görevlerine devam edebildiler (Al Jazeera, 2013).

AK Parti döneminde sayıları ve bütçeleri artan imam hatip okulları da yakın dönemde tartışma konusu haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu egemenliğindeki değişik milletler kendi eğitim sistem ve müfredatlarını oluştururken bu sistem modernleşme dönemine kadar sürmüştür. Bu dönemde kurulan modern eğitim kurumları ile beraber Müslümanların din temelli eğitimlerini devam ettirdikleri medreseler gibi okullar cumhuriyete kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak 1924 yılında kabul edilen Tevhidi Tedrisat kanunu ile birlikte dini eğitim veren okullar kapatılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında din görevlerini yetiştirmek için açılan imam hatip okulları sonraki dönemde Türkiye'deki farklı gruplar arasında tartışmalara neden olmuştur.

İmam hatip okulları muhafazakârlara göre çocuklarının dini eğitim almasını sağlayan okullarken sekülerlere göre laikliğe karşı bir tehdit ve alternatif eğitim müfredatı sunan bir sistemdir. Bu tartışmalar daha önce 28 Şubat sürecinde zirveye çıkmış, silahlı kuvvetlerin müdahalesinin ardından imam hatip okullarının orta kısımları kapatılmıştır. AK Parti döneminde 2012'de yapılan değişiklikler ile imam hatip okullarının orta kısımları tekrar açılmış ve öğrenci kabulüne başlamıştır. Ancak 1920'lerde 29 imam hatip ortaokulu bulunurken 1990'lara gelindiğinde 1200 kadar imam hatip ortaokulu ve lisesi bulunmaktadır. 2015'de 1000'den fazla imam hatip lisesi bulunurken 2021'e gelindiğinde ise 1600'den fazla imam hatip lisesi bulunmaktadır (Aşlamacı ve Kaymakcan, 2017; Kömüç, 2021).

Ayasofya'nın 2020 senesinde ibadete açılması da yine son dönemde din-siyaset ilişkisi tartışmalarını arttırmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra 1934 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile müze haline getirilen Ayasofya'nın tekrar cami olarak ibadete açılması uzun yıllardır muhafazakâr gruplar için bir dava haline gelmişti. Örneğin İslamcı muhafazakâr camia için en önemli şairlerden biri olan Necip Fazıl Kısakürek, 1965 yılındaki Milli Türk Talebe Birliği'nde yaptığı konuşmada "Ayasofya açılacak. Hem de öylesine açılacak ki, kaybedilen bütün manalar, zincire vurulmuş masumlar gibi onun içinden fırlayacak! Öylesine açılacak ki, bu millete iyilik ve kötülük etmişlerin dosyaları da onun mahzenlerinde ele geçecek" demişti (Arıboğan, 2021; Yeni Akit, 2020). Ayasofya'nın ibadete açıldığı Cuma namazında yaşananlar büyük tartışmaları da beraberinde getirmişti. Diyanet İşleri Başkanı'nın hutbe için minbere elinde fethin sembolü kılıçla çıkması ve Ayasofya'yı müze haline getiren Bakanlar Kurulu kararı hakkında "vakfedeni çiğneyen lanete uğrar" demesi tepkilere neden olmuştu (Kaya ve Kılıç, 2020).

Son olarak 2023 seçimleri öncesinde AK Parti ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) oluşturduğu Cumhuriyet İttifakı'na katılan partiler de tartışma yaratmıştır. Büyük Birlik Partisi (BBP), Hür Dava Partisi (HÜDAPAR) ve YRP'nin de katılımı ile Cumhuriyet İttifakı, güncel Türkiye siyasetindeki İslamcılık aksını temsil etmeye başlamıştır. Özellikle Türkiye Hizbullah'ına yakın HÜDAPAR ve YRP'nin kadın hakları karşılığı söylemleri tepki toplarken bazı yorumcular Cumhuriyet İttifakı'nı Türkiye siyasi hayatının gelmiş geçmiş en sağcı koalisyonu olarak tanımlamışlardır (Narin, 2023).

4. Türkiye Siyasetinde Değişim: Kültür Mücadelesi Teorisi

Mardin'in (1973) ileri sürdüğü merkez-çevre çatışmasının günümüzde değişikliğe uğradığına dair pek çok kanıt bulunmaktadır. Ancak bu değişiklik kültürel ya da siyasal olarak bir değişimden ziyade siyasi güce hâkim olan grupların değişmesi sebebiyle meydana gelmiştir. Özellikle AK Parti'nin siyaset içinde tek dominant güç haline gelmesi ve bu gücünü zaman içinde pekiştirmesi sonucunda merkez-çevre ayrımı özellikle 2011 sonrası dönemde zayıflamıştır (Aytaç ve Elçi, 2019). Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu'na (2021) göre Osmanlı döneminde sivil-asker bürokrasi ve ulema sınıfları arasındaki gerilim erken dönem Türkiye cumhuriyetinde sivil bürokrasi ve asker lehine sonuçlansa da ulema sınıfı AK Parti döneminde çevrenin desteği ile merkezi ele geçiren gruplar olmuşlardır (Somer, 2017).

Diğer yandan, Türkiye'de zaman içinde artan kutuplaşma ve özellikle başkanlık sistemine geçiş ile birlikte oluşturulan siyasi ittifaklar yine dini muhafazakâr, milliyetçi ve seküler gruplar arasındaki geçişkenliği arttırmıştır. Örneğin muhalefet bloğunu oluşturan Millet İttifakı merkez sol CHP, milliyetçi İyi Parti, Milli Görüş'ün diğer temsilcisi olan SP ve muhafazakâr DP tarafından 2018 genel seçimleri öncesinde kurulmuştur. Bu ittifakın 2023 seçimleri öncesinde AK Parti'den kopan iki grubun kurduğu Gelecek Partisi (GP) ve Demokrasi ve Atılım Partisi'ni (DEVA) de içine alarak Altılı Masa'yı oluşturması yine merkez-çevre ikiliğinin zayıfladığına işaret etmektedir.

Kalaycıoğlu'na göre (2021) günümüzdeki siyasi ayrışma iki farklı ve uzlaşmaz iyi toplum imgeleri arasındadır. Buna göre günümüz Türkiye'si, sosyokültürel olarak daha liberal ve seküler kıyı şehirleri ile dindar muhafazakâr iç kesimler arasında ayrılmıştır. Bu iki grup arasında oluşan kültür mücadelesi (*kulturkampf*) liberal ve seküler iyi toplum imgelerine sahip grupların pozitivist bilim, cinsiyet eşitliği ve laiklik savunusu, dindar muhafazakâr iyi toplum imgelerine sahip toplulukların ise gelenekler, Sünni İslam ve aile değerlerini savunduğu bir çatışmaya işaret etmektedir. Sonuç olarak günümüz Türkiye siyasetine merkez ve çevreden miras kalan ancak birbirleriyle iletişimi zayıf ve meşruluğunu kabul etmeyen iki çatışan iyi toplum imgeleri yön vermektedir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2021; Kalaycıoğlu, 2021; Kalaycıoğlu, 2012).

Bu kültür çatışmasının örtüştüğü başka bir konu ise toplumun demokrasi-otoriterlik ekseninde yaşadığı ayrılmadır. Günümüz Türkiye'sinde yaşanan demokratik gerileme, özellikle muhalefet bloğu içinde farklı ideolojilerde olan partileri demokrasi adına mücadele amacıyla bir araya getirmiştir. Diğer bir deyişle demokrasi ve otoriterlik savunuları üzerine inşa edilen iyi toplum imgeleri, Türkiye'deki kimlik siyasetini zayıflatırken Kemalist, milliyetçi, İslamcı ve hatta Kürt milliyetçiliğini

destekleyen partileri dahi aynı adaylara destek vermeye itmiştir. Diğer bir deyişle daha önceden merkez-çevre ayrımında çevrenin önde gelen temsilcileri olan veya olabilecek İYİ Parti, SP, DEVA, GP, DP ve HDP gibi partilerin eski merkezin temsilcisi olan CHP ile beraber hareket edebiliyor olması Türkiye siyasetinde bulunan önceki ayrışmaların başka çatışmalara evirildiğinin göstergesi denilebilir (Selçuk ve Hekimci, 2020).

Bu teorik ve tarihsel arka plan eşliğinde çalışmanın başlıca hipotezleri şu şekildedir:

- 1) Cinsiyet eşitliğine pozitif tutumlar arttıkça dini yönetime destek azalmaktadır.
- 2) Bilime karşı negatif tutumlar arttıkça dini yönetime destek artmaktadır.
- 3) Şehirde yaşayan katılımcılar yaşamayan katılımcılara göre dini yönetime daha az destek vermektedir.
- 4) Eğitim seviyesi arttıkça dini yönetime destek azalmaktadır.

5. Veri ve Değişkenler

Bu makale, yukarıdaki bilgiler ışığında, Türkiye'de dini yönetime desteği Dünya Değerler Araştırması'nın yedinci ve en son verisi ile ölçecektir (Haerpfer vd., 2020). Dünya Değerler Araştırması'nın yedinci ayağı 51 ülkede toplanan veri ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye verisi ise 31 Mart 2018 ve 21 Mayıs 2018 arasında toplanmıştır. Toplam katılımcı sayısı 2415 kişidir.⁶

Bağımlı değişken ölçümünde öncelikle katılımcılara “Şimdi size bazı siyasal sistemler sayacağım ve her birinin bu ülkeyi yönetmek açısından ne kadar iyi olduğunu soracağım. Her biri için ‘çok iyi’, ‘iyi’, ‘kötü’ veya ‘çok kötü’ şeklinde fikrinizi belirtiniz” şeklinde yönlendirme yapılmıştır. Daha sonra “Siyasi partiler ve seçimlerin olmadığı bir dini sistemle yönetilmek” sorusu 1 (çok kötü) ve 4 (çok iyi) Likert ölçeği ile ölçülmüştür. Ancak ankete katılanların çoğu dini bir yönetime sıcak bakmasa da çok iyi ve iyi seçeneklerini tercih eden katılımcıları bir arada kodladığımızda katılımcıların %34'ü dini bir yönetim için olumlu şekilde tercih belirtmişlerdir.

Yukarıda bahsedildiği gibi Türkiye siyasetindeki iki grubu ayırt edici özelliklerden biri bilime karşı olan tutumlardır. Bu sebeple katılımcılara ankette bilime karşı tutumlar hakkında yöneltilen beş sorudan bir indeks oluşturulmuştur. Bu sorular şunlardır: “Bilim ve teknoloji, yaşamlarımızı daha sağlıklı, daha kolay ve daha rahat yapmakta,” “Bilim ve teknoloji sayesinde, gelecek kuşaklar daha fazla imkân ve fırsata sahip olacak,” “Bilime gereğinden fazla, imana ise gereğinden az güveniyoruz,” “Bilimin kötü etkilerinden biri de, insanlardaki doğru ve yanlış anlayışını zedelemesidir,” “Günlük yaşamımda, bana bilim hakkında bilgi gerekmez.” Sorulara verilen yanıtlar 1 (kesinlikle katılmam) ve 10 (kesinlikle katılıyorum) arasında uzanan Likert ölçeği ile

⁶ Dünya Değerler Araştırması'nın yedinci ayağı Türkiye'de BİNOM anket şirketi tarafından gerçekleştirilmiştir. Hedef kitle, hanelerde ikamet eden 18 yaş üstü Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır. NUTS-2 düzeyindeki 26 bölgenin hepsi örnekleme dâhildir. TÜİK'in son nüfus verisine dayanarak rastgele 180 küme seçilmiştir ve her küme 100 hane içermektedir. İkinci aşamada her kümeden rastgele 12 adres seçilmiş ve görüşmeciler sadece belirlenen adresleri ziyaret etmişlerdir. Hane halkı içinde görüşme yapılacak uygun bireyi seçmek için Kish yöntemi kullanılmıştır. Veri hakkındaki detaylı bilgiye

<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp> internet sayfasından erişilebilir. Diğer yandan Dünya Değerler Araştırması'nın veri toplama kalitesi ile ilgili problemlerden önceki çalışmalarda bahsedilmiş olsa da (örn. Voicu ve Voicu, 2009) veriden elde edilen sonuçlardaki hataların bir kısmı da ölçüm ile alakalı sorunlara işaret etmektedir (örn. Ludeke ve Larsen, 2017; Aleman ve Woods, 2016; MacIntosh, 1998). Yine de Dünya Değerler Araştırması verisi kullanılarak basılmış çok sayıda akademik çalışma da bulunmaktadır.

ölçülmüştür. Ancak ilk iki soru yanıtların aynı doğrultuda olması için ters kodlanmıştır. Daha sonra katılımcıların sorulara verdikleri yanıtların ortalaması hesaplanmıştır. Oluşturulan indeksin Cronbach alfası 0.65'tir.

Günümüz Türkiye'sinde cinsiyet eşitliği yine tartışılan bir konu olmasının yanında kültür mücadelesinin de bir yansımasıdır (Kalaycıoğlu, 2021a). Bu tartışmalar sadece kadın-erkek eşitliği olarak değil, modernleşme çabalarına karşı bir tepkinin yansıması olarak da okunabilir (Toprak, 2005). Bu sebeple de kadın-erkek eşitliği dini bir yönetime desteğin açıklayıcısı olabilir. Kadın-erkek eşitliğine karşı olan tutumlar yine beş sorudan oluşturulan bir indeks için ölçülmüştür. Bu sorular şunlardır: "Dışarıda çalışan bir annenin çocukları bundan zarar görür," "Genelde, erkekler kadınlardan daha iyi siyasi lider oluyorlar," "Üniversite eğitimi, kız çocuktan çok erkek çocuk için önemlidir," "Genel olarak, erkekler kadınlardan daha iyi şirket yöneticisi oluyor," "Ev kadını olmak da, çalışmak ve para kazanmak kadar tatmin edici bir şeydir." Bu sorulara verilen yanıtlar 1 (kesin kabul ederim) ve 4 (kesin kabul etmem) arasında uzanan Likert ölçeği ile ölçülmüştür. Daha sonra katılımcıların sorulara verdikleri yanıtların ortalaması hesaplanmıştır. Oluşturulan indeksin Cronbach alfası 0.76'dır.

Kültür çatışmasını belirleyen iki demografik değişken ise şehirde ikamet ve eğitim seviyesidir. Bu çalışmada şehirde yaşayan katılımcılar 1 diğerleri 0 olarak kodlanarak bir kukla değişken yaratılmıştır. Eğitim seviyesi üniversite mezunlarının 1 diğer katılımcıların 0 olarak kodlandığı bir kukla değişken ile ölçülmüştür.

Tablo 1. Betimleyici istatistikler (N = 1949)

	Ortalama	Standart Sapma	En düşük	En yüksek
Dini yönetime destek	2.13	0.92	1	4
Cinsiyet eşitliği	2.53	0.62	1	4
Bilim karşıtlığı	4.54	1.62	1	8.8
Üniversite mezunu	0.16	0.37	0	1
Şehirde yaşayan	0.73	0.44	0	1
Sol-sağ konumu	6.22	2.56	1	10
Erkek	0.5	0.5	0	1
Evli	0.62	0.49	0	1
Yaş	38.72	12.59	18	80
Çalışan	0.43	0.5	0	1
Gelir	5.33	1.72	1	10
AKP	0.46	0.5	0	1
CHP	0.25	0.43	0	1
HDP	0.09	0.28	0	1
İYİ	0.05	0.21	0	1
MHP	0.12	0.32	0	1
SP	0.00	0.06	0	1
Cumhur İttifakı	0.58	0.49	0	1
Millet İttifakı	0.30	0.46	0	1

Çalışmanın kontrol değişkenleri ise şu şekilde oluşturulmuştur. Erkekler ve evliler yine 1, diğer

katılımcılar 0 olarak kodlanmıştır. Yaş değişkeni 18 ile 95 arasında olan sürekli bir değişkendir. Gelir seviyesi ankette subjektif olarak ölçülmüştür. Katılımcılar "Türkiye'de yaşayan insanların, gelir durumları bakımından 10 puanlı bir cetvele yerleştirecek olsak, siz kendinizi bu cetvelin neresinde görürsünüz?" sorusuna 1 (en alt gelir grubu) ile 10 (en üst gelir grubu) ölçeğine göre yanıt vermiştir. Her ne kadar bu değişken subjektif bir gelir seviyesini gösterse de Değerler Araştırması verisinde objektif bir gelir ölçümü yazık ki bulunmamaktadır. Katılımcıların iş durumu tam zamanlı çalışanların (haftada 30 saat ve üstü çalışan) 1 diğerleri 0 olarak kodlanmıştır. Son olarak katılımcıların sol-sağ düzlemindeki konumları da kendilerini 1 (en sol) ve 10 (en sağ) ölçeğinde konumlandırılmaları ile ölçülmüştür.

Son olarak parti ve ittifak tercihleri yukarıda detaylıca anlatıldığı gibi dindar ve laik katılımcılar arasındaki farklılıkların seçimlere ve siyasete yansıması olarak özetlenebilir. Bu sebeple katılımcıların "Yarın bir genel seçim olsaydı, siz hangi partiye oy verirdiniz?" sorusuna verdikleri cevaplar ile parti tercihleri ile kukla değişkenler oluşturulmuştur. Türkiye siyasetinin yakın dönemde bir gerçeği haline gelen ittifak değişkenleri de benzer şekilde oluşturulmuştur. AK Parti ve MHP'ye oy vermeyi düşünen seçmenler Cumhuriyet İttifakı, CHP, İyi Parti ve SP'ye oy vermeyi düşünen seçmenler Millet İttifakı değişkenlerinde 1 olarak kodlanırken diğer katılımcılar 0 olarak kodlanmıştır. Tüm değişkenlerin betimleyici istatistikleri Tablo 1'de ikili korelasyonları da EK bölümünde belirtilmiştir.⁷

6. Analiz ve Bulgular

Türkiye'de dini bir yönetime destek farklı regresyon tahmini modelleri ile test edilmiştir. Bu modellerin ilki sadece demografik değişkenlerin etkisini ölçerken ikinci grubu tutumsal değişkenler ile beraber ittifak düzeyinde dini yönetime desteği (Tablo 2) ve üçüncü grubu da partilere olan destek ile birlikte ölçmektedir (Tablo 3). İttifak ve parti tercihi değişkenlerinin regresyon modellerinde ayrı ayrı ölçülmesi temel kategori (ölçülen partiyi desteklemeyenler) ile parti destekçileri arasındaki farkı daha net gözlemlemek içindir. Örneğin, dördüncü regresyon modellerindeki katsayı, AK Parti seçmeni için diğer tüm seçmenlere göre olan görece etkiyi göstermektedir. Eğer birden fazla parti regresyon modeline eklenmiş olsaydı o zaman her parti için dışarıda kalan parti seçmenlerine göre bir etki ölçülecekti. Ancak kullandığımız modeller, AK Parti seçmeni ve diğerleri ya da Millet İttifakı seçmeni ve diğerleri ayrımını daha net olarak ortaya koymamızı sağlamaktadır. Modeller arası katılımcı farkını elimine etmek için regresyon hesaplamalarından önce kayıp değeri olan gözlemler çıkarılmış tüm hesaplamalar farklı modellerde aynı sayıdaki gözlemler ile yapılmıştır.

Tablo 2 ilk modelde sadece demografik değişkenlerin olduğu diğer iki modelde de ittifak tercihleri ile birlikte kontrol edilen sonuçları göstermektedir. İlk olarak sadece demografik değişkenlerin etkisine bakıldığında diğer modellerden önemli bir farklılık göze çarpmamaktadır. Ancak R-kare değerlerine bakıldığında eklenen değişkenlerin diğer modellerde anlamlı bir şekilde R-kare değerlerini arttırdığını görmekteyiz. Tablo 2 ve Tablo 3'te

⁷ Araştırmanın verisi 2018 yılında toplandığı için 2023 seçimlerindeki ittifaklarda bulunan partiler ankette yer almamaktadır. Bu sebeple

Demokrasi ve Atılım Partisi, Gelecek Partisi ve Yeniden Refah Partisi gibi partilerin seçmenlerine dair bir analiz yapılamamaktadır.

belirtilen tüm modellere baktığımızda hipotezlerimizde beklendiği gibi bilim karşıtlığı ile dini yönetim arasında pozitif bir ilişki vardır. Yani bilim hakkında şüphecilik yükseldikçe dini bir yönetime verilen destek de artmaktadır. Ayrıca bilim karşıtlığı, parti ve ittifak tercihi değişkenleri ile beraber en anlamlı değişken olarak gözükmektedir. Diğer yandan, cinsiyet eşitliğine destek arttıkça dini bir yönetime desteğin azaldığını söyleyebiliriz. Türkiye'nin uzun modernleşme sürecine ve günümüzde kadın-erkek eşitliği uygulamalarına baktığımızda bu sonuç yine kaygı verici olarak tanımlanabilir. Ancak bu iki bulgu da Türkiye'deki modernleşme ve kültür mücadelesi teorileri ile aynı doğrultudadır.

Yine hipotezlerimizle aynı doğrultuda şehirde ikamet eden katılımcılar kırsalda yaşayan katılımcılara göre dini bir yönetime daha az destek vermektedir. Bu yukarıda bahsedilen hem merkez-çevre hem de kültür mücadelesi teorilerinin de öne sürdüğü bir ayrışmadır. Sadece demografik değişkenlerin bulunduğu modelde eğitim seviyesi ile dini yönetime destek arasında istatistiksel olarak anlamlı ve beklentiler doğrultusunda bir ilişki bulunurken diğer değişkenler ile birlikte bu etki anlamsızlaşmaktadır.

Katılımcıların sol-sağ düzlemi üzerindeki konumu yine dini yönetime verilen desteği açıklamaktadır. Buna göre katılımcılar sol-sağ düzleminde sağa doğru kaydıkça dini bir yönetime destek artmaktadır. Bu sonuç da yine Türkiye'deki sağ partilerin dini değerlere daha çok değer vermesi ve Türkiye toplumundaki ayrışmalara denk gelmesi ile teorik olarak da anlamlı bir bulgudur (Çarkoğlu, 2012). Cinsiyet, yaş, gelir ve çalışma durumu dini yönetime verilen desteği istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde açıklamamaktadır.

Parti ve ittifak tercihlerine baktığımızda ise çevrenin temsilcisi olan AK Parti ve Cumhuriyet İttifakı seçmeninin diğer seçmen gruplarına göre dini bir yönetime daha olumlu baktığını söylemek mümkündür. CHP ve Millet İttifakı seçmeni ise beklendiği gibi diğer parti taraftarlarına göre dini bir yönetime daha az destek vermemektedir. Ancak diğer partileri tercih etmenin dini yönetime destek üzerinde regresyon analizinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Parti tercihleri ile dini yönetime destek arasındaki ilişkinin ikili analizini ise Şekil 2 göstermektedir. Tekrarlamak gerekirse 1'in çok kötü 4'ün çok iyi seçeneklerini ifade ettiği ölçekte AK Parti seçmenleri anlamlı olarak dini yönetime en yüksek desteği veren grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan Millet İttifakını oluşturan İyi Parti, CHP ve SP seçmenleri ise dini yönetime diğer partilerden daha az destek vermektedir. Ancak bu sonuçların yine de dikkatli okunması gerekmektedir. Çünkü örneğin, veride sadece altı SP seçmeni bulunmakta ve bu da hata oranını arttırmaktadır.

Yine de bu sonuçlar uzun süredir Türkiye siyasetine etki eden dinin siyasetteki yeri ya da din-laiklik ilişkisine ışık tutmaktadır. Muhafazakâr ve İslami değerleri savunan bir parti seçmeni ile laikliğin ve dinin siyasete müdahalesinden rahatsız olan bir partinin seçmenleri arasındaki fark tabii ki beklentiler ışığındadır. Diğer yandan Kemalist, milliyetçi ve siyasal İslamcı parti destekçilerinin oluşturduğu Millet İttifakı değişkeninin dini yönetime destek vermemesi de Türkiye'deki ayrımların merkez-çevreden *Kulturkampf*'a

hatta demokrasi ve otoriterlik arasında yaşanan bir ayrışmaya doğru evrildiğine işaret etmektedir.

Tablo 2. Yalnızca demografik ve ittifak değişkenleri ile regresyon analizi sonuçları (N = 1949)

	Model 1	Model 2	Model 3
Erkek	0.0204 (0.0515)	-0.0153 (0.0531)	-0.0180 (0.0538)
Evli	0.173*** (0.0533)	0.0526 (0.0575)	0.0480 (0.0573)
Yaş	0.00384 (0.0128)	0.0112 (0.0106)	0.0120 (0.0110)
Yaş ²	-0.0000467 (0.000172)	-0.000118 (0.000142)	-0.000128 (0.000147)
Üniversite mezunu	-0.127* (0.0652)	-0.0360 (0.0552)	-0.0321 (0.0532)
Gelir	0.0403 (0.0480)	0.0370 (0.0410)	0.0396 (0.0408)
Çalışan	0.0237 (0.0701)	0.00694 (0.0670)	0.00824 (0.0662)
Şehirde yaşayan		-0.246* (0.140)	-0.232 (0.141)
Sol-sağ konumu		0.0265 (0.0192)	0.0379** (0.0178)
Cinsiyet eşitliği		-0.110* (0.0618)	-0.105* (0.0606)
Bilim karşıtlığı		0.139*** (0.0182)	0.141*** (0.0181)
Cumhuriyet İttifakı		0.234*** (0.0661)	
Millet İttifakı			-0.199*** (0.0566)
Sabit	1.735*** (0.196)	1.200*** (0.312)	1.265*** (0.302)
R ²	0.016	0.136	0.133

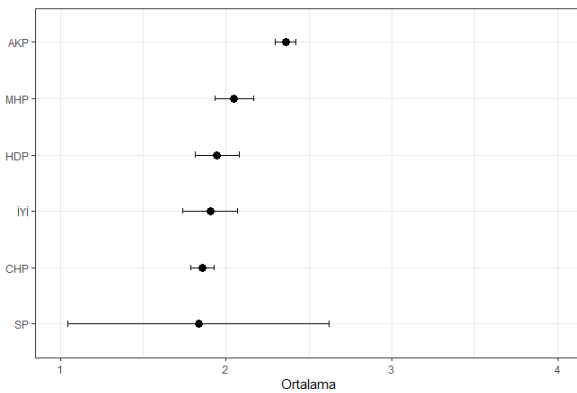
Not: * p < 0.1, ** p < 0.05, *** p < 0.01 Parantez içindeki değerler NUTS-2 bazında kümelenmiş gürbüz standart hataları (*clustered robust standard errors*) göstermektedir.

Son olarak Türkiye'de dini yönetime verilen destek Dünya Değerler Araştırması'nda bulunan diğer Müslüman nüfuslu ülkeler ile kıyaslanmıştır. Şekil 3'e göre Türkiye, ortalama olarak Müslüman nüfuslu ülkeler arasında dini yönetime en az destek veren üç ülkeden biridir. Bu ülkelerden İslam dinini anayasal olarak resmi din olarak kabul edenlerden elde edilen sonuçlar dini yönetime daha yüksek desteği işaret etmektedir. Örneğin, İran, Libya, Pakistan gibi resmi dini İslam olan ülkelerde dini yönetime destek, orta nokta olarak kabul edilebilecek 2.5'in üstündedir. Elbette ki bu ülkelerde dini yönetime karşı çıkmanın maliyeti göz önüne alındığında bir tercih çarpıtmasından (*preference falsification*) söz etmek de mümkündür (Kuran, 1991). Diğer yandan Türkiye, Lübnan ve Tunus gibi Müslümanlığın egemen olduğu ancak resmi dini olmayan ülkelerde dini yönetime destek orta noktanın altında bulunmaktadır. Diğer yandan Şekil 3'teki ülkelerde dini yönetime destek verme ya da vermemeyi belirleyen farklı değişkenlerin olduğu kabul edilmelidir.

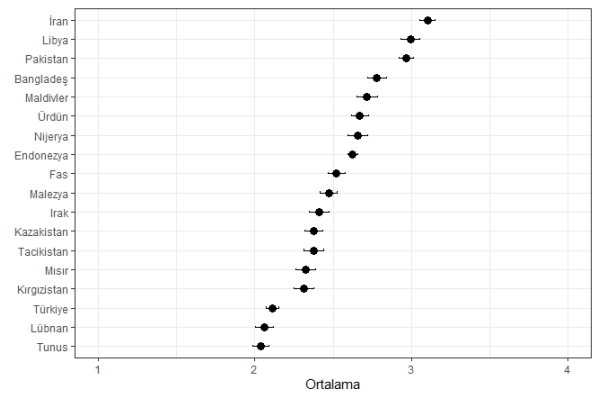
Tablo 3. Parti değişkenleri ile regresyon analizi sonuçları (N = 1949)

	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8	Model 9
Erkek	-0.0142 (0.0537)	-0.0175 (0.0558)	-0.0247 (0.0532)	-0.0145 (0.0545)	-0.0150 (0.0548)	-0.0175 (0.0548)
Evli	0.0471 (0.0559)	0.0648 (0.0538)	0.0496 (0.0572)	0.0662 (0.0548)	0.0671 (0.0551)	0.0676 (0.0560)
Yaş	0.0108 (0.0108)	0.0100 (0.0110)	0.0116 (0.0108)	0.0104 (0.0110)	0.0103 (0.0110)	0.0100 (0.0108)
Yaş ²	-0.000119 (0.000145)	-0.000111 (0.000145)	-0.000123 (0.000144)	-0.000112 (0.000145)	-0.000112 (0.000145)	-0.000108 (0.000142)
Üniversite mezunu	-0.0316 (0.0528)	-0.0435 (0.0527)	-0.0369 (0.0542)	-0.0433 (0.0536)	-0.0427 (0.0536)	-0.0459 (0.0528)
Gelir	0.0373 (0.0402)	0.0348 (0.0395)	0.0385 (0.0412)	0.0353 (0.0397)	0.0348 (0.0398)	0.0343 (0.0403)
Çalışan	0.00699 (0.0650)	0.00186 (0.0673)	0.0116 (0.0654)	0.000550 (0.0671)	-0.000378 (0.0663)	0.00215 (0.0681)
Şehirde yaşayan	-0.258* (0.141)	-0.243* (0.140)	-0.234 (0.141)	-0.237 (0.139)	-0.238* (0.139)	-0.240* (0.137)
Sol-sağ konumu	0.0272 (0.0181)	0.0549*** (0.0166)	0.0403** (0.0191)	0.0523*** (0.0168)	0.0528*** (0.0169)	0.0517*** (0.0181)
Cinsiyet eşitliği	-0.113* (0.0598)	-0.118* (0.0599)	-0.106* (0.0608)	-0.116* (0.0613)	-0.117* (0.0613)	-0.117* (0.0616)
Bilim karşıtlığı	0.134*** (0.0191)	0.144*** (0.0197)	0.143*** (0.0184)	0.145*** (0.0190)	0.146*** (0.0191)	0.146*** (0.0192)
AKP	0.269*** (0.0574)					
MHP		-0.120 (0.0722)				
CHP			-0.180** (0.0723)			
IYI				-0.107 (0.120)		
SP					-0.379 (0.325)	
HDP						-0.0320 (0.139)
Sabit	1.258*** (0.303)	1.204*** (0.307)	1.245*** (0.304)	1.185*** (0.309)	1.184*** (0.311)	1.200*** (0.320)
R ²	0.141	0.127	0.131	0.126	0.126	0.126

Not: * p < 0.1, ** p < 0.05, *** p < 0.01 Parantez içindeki değerler NUTS-2 bazında kümelenmiş gürbüz standart hataları (*clustered robust standard errors*) göstermektedir.

Şekil 2. Parti seçmenlerinin dini yönetime verdikleri destek

Not: Yatay çizgiler 95% güven aralığını belirtmektedir.

Şekil 3. Müslüman nüfuslu ülkelerde dini yönetime destek ortalaması

Not: Yatay çizgiler 95% güven aralığını belirtmektedir.

7. Sonuç

Türkiye siyasetinde dinin rolü uzun yıllardır tartışılmalan bir konu olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki modernleşme adımları sonucunda ulema sınıfı ile sivil-asker bürokrasi arasındaki çatışma siyasetin en önemli belirleyicilerinden biri olurken bu ayrışma toplumsal hayata da yansımıştır. Ulemanın dindar ve kırsal nüfusa, sivil-asker bürokrasinin ise kentli ve seküler nüfusa yakınlığı ile Türkiye siyasetinde oluşan merkez-çevre ayrışması uzun yıllar devam etmiştir. Bu ayrışma Türkiye'de sol-sağ düzleminde solun laiklik sağın ise dindarlığa denk gelmesi ile siyasal hayata ve seçmen tercihine de yön vermiştir (Çarkoğlu, 2012).

2002'de AK Parti'nin tek başına iktidara gelmesi ve 20 seneden uzun bir süre bu hâkimiyeti sürdürmesi ise merkez-çevre çatışmasının kültür mücadelesine evrilmesine neden olmuştur. Özellikle sivil-asker bürokrasinin yapısında gerçekleştirilen değişiklikler ile AK Parti, merkez diye tabir edilen kurumlara hâkim olmuş ve bu kurumlar yapısal dönüşümler geçirmişlerdir. Ancak diğer yandan kültür mücadelesi teorisinin de öne sürdüğü gibi şehirli, kıyılarda ikamet eden, daha liberal ve seküler gruplar ile Anadolu'nun iç kesimlerinde yaşayan daha dindar ve muhafazakâr gruplar arasındaki ayrışma devam etmektedir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2021). Bu grupların ittifak siyasetinde de liberal demokrasi veya popülist bir demokrasiye bakışları arasında da ayrımlar bulunmaktadır (Selçuk ve Hekimci, 2020).

Bu çalışma, bu faktörlerin Türkiye'de dini bir yönetime verilen desteği hangi ölçüde açıkladığını Dünya Değerler Araştırması'nın en son verisi ile regresyon yöntemi kullanarak test etmiştir. Analiz sonuçları kültür mücadelesi teorisinin pek çok değişkeninin dini yönetime desteği açıkladığını göstermiştir. Buna göre şehirde yaşayan veya cinsiyet eşitliğine inanan katılımcılar dini bir yönetime daha az destek vermektedir. Kendini sol-sağ ölçüğünde sağda konumlayan veya bilim karşıtı katılımcılar ise dini yönetime daha çok destek vermektedir. Son olarak Cumhuriyet İttifakı ve AK Parti seçmeni diğer seçmenlere göre dini bir yönetime daha çok destek verirken Millet İttifakı ve CHP seçmeni diğer seçmenlere göre daha az destek vermektedir.

Bu çalışmanın akademik literatüre iki katkısı bulunmaktadır. Birincisi, kültür mücadelesi teorisini açıklayan asıl değişkenlerin (cinsiyet eşitliği ve bilim karşıtlığı) Türkiye toplumunu nasıl ayırdığı ampirik bir çalışma ile ortaya konmuştur. İkinci olarak 2000'lerin başında yapılan Türkiye'de dini yönetime destek çalışmalarının bir devamı olarak daha farklı metodolojik yöntemler ile bu desteği açıklayan değişkenler analiz edilmiştir. Çalışmanın zayıf yönü ise kullanılan anket verisinin 2018 yılında toplanmış olmasıdır. Ancak dini yönetime desteği açıklayacak kamuya açık daha yeni bir veri seti ise ne yazık ki bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın bulguları daha yeni veri setleri ile test edilmelidir. Diğer yandan dini yönetime olan desteği karşılaştırmalı olarak analiz eden çalışmaların da akademik literatüre sağlayacağı katkı da önemlidir.

Kaynakça

Al Jazeera (2013, 30 Aralık). Türkiye'de başörtüsü yasağı: Nasıl başladı, nasıl çözüldü?, *Al Jazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiyede-basortusu-yasagi-nasil-basladi-nasil-cozuldu>.

- Alemán, J., & Woods, D. (2016). Value orientations from the world values survey: How comparable are they cross-nationally?. *Comparative Political Studies*, 49(8), 1039-1067.
- Anderson, M. L. (1986). The Kulturkampf and the course of German history. *Central European History*, 19(1), 82-115.
- Arıboğan, D. Ü. (2021). The Case of Hagia Sophia's Opening to Worship as an Example of Political "Anamnesis". *Journal of Economy Culture and Society*, 63, 39-53.
- Aşlamacı, İ., & Kaymakcan, R. (2017). A model for Islamic education from Turkey: The Imam-Hatip schools. *British Journal of Religious Education*, 39(3), 279-292.
- Atacan, F. (2005). Explaining religious politics at the crossroad: AKP-SP. *Turkish Studies*, 6(2), 187-199.
- Aytaç, S. E., & Elçi, E. (2019). Populism in Turkey. In D. Stockemer (ed.), *Populism around the world* (pp. 89-108). Springer, Cham.
- Bakiner, O. (2018). A key to Turkish politics? The center-periphery framework revisited. *Turkish Studies*, 19(4), 503-522.
- Berkes, N. (1998). *The development of secularism in Turkey*. London: Hurst & Company.
- Bora, T. (2016). *Cereyanlar: Türkiye'de siyasi ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brown, J. (1988). The Politics of Disengagement in Turkey: The Kemalist Tradition. In C. P. Danopoulos (Ed.), *The Decline of Military Regimes* (pp. 131-146). Boulder & London: Westview Press.
- Çakır, R. (2013). *Ayet ve slogan: Türkiye'de İslami oluşumlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çarkoğlu, A. (2012). Voting behavior in Turkey. In M. Heper & S. Sayarı (Eds.), *Handbook of Modern Turkey* (pp. 160-170). London & New York: Routledge.
- Çarkoğlu, A. (2004). Religiosity, support for şariat and evaluations of secularist public policies in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 40(2), 111-136.
- Çarkoğlu, A. & Kalaycıoğlu, E. (2021). *Fragile But Resilient?: Turkish Electoral Dynamics, 2002-2015*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Çarkoğlu, A. & Elçi, E. (2018). Alevis in Turkey. In Paul S. Rowe (Ed.), *Routledge Handbook of Minorities in the Middle East* (pp. 212-224). London & New York: Routledge.
- Çarkoğlu, A. & Kalaycıoğlu, E. (2009). *The rising tide of conservatism in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.
- Çarkoğlu, A. & Toprak, B. (2006). *Değişen Türkiye'de din, toplum ve siyaset*. İstanbul: TESEV.
- Çarkoğlu, A., & Hinich, M. J. (2006). A spatial analysis of Turkish party preferences. *Electoral Studies*, 25(2), 369-392.
- Dzutsati, V., & Warner, C. M. (2021). The socioeconomic matrix of support for sharia: a cross-national study of Muslims' attitudes. *Religion, State & Society*, 49(1), 4-22.
- Erbakan, N. (1975). *Millî görüş ve 3. Beş Yıllık Plan*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Esen, B., & Gumuscu, S. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581-1606.
- Fair, C. C., Littman, R., & Nugent, E. R. (2018). Conceptions of sharia and support for militancy and democratic values: evidence from Pakistan. *Political Science Research and Methods*, 6(3), 429-448.
- Fish, M. S. (2011). *Are Muslims distinctive?: A look at the evidence*. Oxford University Press.
- Göle, N. (1997). Secularism and Islamism in Turkey: The making of elites and counter-elites. *The Middle East Journal*, 46-58.
- Haerperfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen et al. (eds.). 2020. *World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile*. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WWSA Secretariat. doi.org/10.14281/18241.13

- Hale, W. (1994). *Turkish Politics and the Military*. London & New York: Routledge.
- Jenkins, G. H. (2009). *Between fact and fantasy: Turkey's Ergenekon investigation*. Universitäts-und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt.
- Kalaycıoğlu, E. (2021). Kulturkampf and voting behavior in Turkey: A key to Turkish party politics?. In A. Çarkoğlu & E. Kalaycıoğlu (Eds.), *Elections and Public Opinion in Turkey: Through the Prism of the 2018 Elections* (pp. 133-156). London & New York: Routledge.
- Kalaycıoğlu, E. (2012). Kulturkampf in Turkey: The constitutional referendum of 12 September 2010. *South European Society and Politics*, 17(1), 1-22.
- Kalaycıoğlu, E. (1994). Elections and party preferences in Turkey: Changes and continuities in the 1990s. *Comparative Political Studies*, 27(3), 402-424.
- Kaya, İ. & Kılıç, L. (2020, 25 Temmuz). Ayasofya'da kılıçla cuma hutbesi okuyan Diyanet Başkanı, Atatürk'ü hedef aldı, *Cumhuriyet*, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ayasofyada-kilicla-cuma-hutbesi-okuyan-diyamet-baskani-aturku-hedef-aldi-1753874#:~:text=Cuma%20hutbesini%20okurken%20minbere%20elinde,Vakfedileni%20C3%A7i%C4%9Fneyen%20lanete%20u%C4%9Frar%20%80%9D%20dedi>
- Keyder, Ç. (1998). Class and state in the transformation of modern Turkey. In F. Halliday & H. Alavi (Eds.), *State and Ideology in the Middle East and Pakistan* (pp. 191-221). London: Palgrave.
- Kömüş, M. (2021, 12 Eylül). MEB'in önceliği yine imam hatip, *Birgün*, <https://www.birgun.net/haber/meb-in-onceligi-yine-imam-hatip-358398>
- Kuran, T. (1991). Now out of never: The element of surprise in the East European revolution of 1989. *World politics*, 44(1), 7-48.
- Kuru, A. T. (2005). Globalization and diversification of Islamic movements: three Turkish cases. *Political Science Quarterly*, 120(2), 253-274.
- Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. The Free Press.
- Ludeke, S. G., & Larsen, E. G. (2017). Problems with the big five assessment in the world values survey. *Personality and Individual Differences*, 112, 103-105.
- MacIntosh, R. (1998). Global attitude measurement: An assessment of the world values survey postmaterialism scale. *American Sociological Review*, 63(3), 452-464.
- Mardin, Ş. (1973). Center-periphery relations: A key to Turkish politics?. *Daedalus*, 102(1), 169-190.
- Narin, E. (2023, 21 Mayıs). HÜDA PAR turnusolu: AKP listelerinden Meclis'e giren dört vekil kimdir? *Artgerçek*, <https://artgercek.com/politika/huda-par-turnusolu-akp-listelerinden-meclise-giren-dort-vekil-kimdir-250742h>
- Öniş, Z. (2015). Monopolising the centre: The AKP and the uncertain path of Turkish democracy, *The International Spectator*, 50(2), 22-41.
- Öniş, Z. (2001). Political Islam at the crossroads: From hegemony to co-existence. *Contemporary Politics*, 7(4), 281-298.
- Öniş, Z., & Kutlay, M. (2019). Global shifts and the limits of the EU's transformative power in the European periphery: Comparative perspectives from Hungary and Turkey. *Government and Opposition*, 54(2), 226-253.
- Özbudun, E. (2006). From political Islam to conservative democracy: the case of the Justice and Development Party in Turkey. *South European Society & Politics*, 11(3-4), 543-557.
- Özbudun, E. (1995). Turkey: Crises, Interruptions, and Reequilibrations. In L. Diamond, J. J. Linz & S. M. Lipset (Eds.), *Politics in Developing Countries, Comparing Experiences with Democracy* (pp. 219-261). Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- PEW (2017, 9 Ağustos). Muslims and Islam: Key findings in the U.S. and around the world, *PEW Research*, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/08/09/muslims-and-islam-key-findings-in-the-u-s-and-around-the-world/>
- Shils E. (1961). Centre and periphery. In *The Logic of Personal Knowledge: Essays Presented to Michael Polanyi*. Routledge & Kegan Paul, (pp. 117-130).
- Selçuk, O., & Hekimci, D. (2020). The rise of the democracy-authoritarianism cleavage and opposition coordination in Turkey (2014-2019). *Democratization*, 27(8), 1496-1514.
- Somer, M. (2017). Conquering versus democratizing the state: political Islamists and fourth wave democratization in Turkey and Tunisia. *Democratization*, 24(6), 1025-1043.
- Sunar, İ. (1990). Populism and patronage: The Demokrat Party and its legacy in Turkey. *Il Politico*, 55(4), 745-757.
- Toprak, B. (2005). Islam and democracy in Turkey. *Turkish Studies*, 6(2), 167-186.
- Türk, H. B. (2014). *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Voicu, B., & Voicu, M. (2009). Volunteers and volunteering in Central and Eastern Europe. *Sociologia*, 41(6), 539-563.
- Wickham, H. (2016). *ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis*. Springer-Verlag New York.
- Yeni Akit, (2020, 10 Temmuz). İşte Necip Fazıl'ın işaret ettiği gün bugün! Zincirler kırıldı, Ayasofya'da 86 yıl sonra namaz kılınacak, *Yeni Akit*, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/iste-necip-fazilin-isaret-ettigi-gun-bugun-zincirler-kirildi-ayasofyada-86-yil-sonra-namaz-kilinacak-1327652.html>
- Yüksek Seçim Kurulu (2023). Milletvekili Genel Seçim Arşivi. <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>

Ek**Tablo 1-EK.** Değişkenlerin ikili korelasyon matrisi

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
Dini yönetime destek 1	1.00																			
Cinsiyet eşitliği 2	-0.15	1.00																		
Bilim karşıtlığı 3	0.27	-0.28	1.00																	
Üniversite mezunu 4	-0.04	0.12	-0.05	1.00																
Şehirde yaşayan 5	-0.08	-0.06	0.17	0.05	1.00															
Sol-sağ konumu 6	0.18	-0.05	0.01	-0.02	-0.11	1.00														
Erkek 7	0.00	-0.15	-0.01	0.05	-0.03	0.05	1.00													
Evli 8	0.09	-0.10	0.11	-0.10	-0.01	0.05	-0.08	1.00												
Yaş 9	0.05	-0.05	0.05	-0.13	0.02	-0.01	-0.07	0.50	1.00											
Çalışan 10	0.00	0.01	0.02	0.19	-0.03	0.01	0.29	-0.07	-0.14	1.00										
Gelir 11	0.06	0.09	-0.01	0.24	0.04	0.10	-0.01	-0.06	-0.08	0.05	1.00									
AKP 12	0.23	-0.09	0.18	-0.07	0.04	0.49	0.00	0.12	0.05	-0.03	0.00	1.00								
CHP 13	-0.17	0.14	-0.09	0.09	0.06	-0.42	-0.05	-0.11	-0.01	0.06	0.06	-0.53	1.00							
HDP 14	-0.06	-0.05	-0.05	-0.08	-0.09	-0.31	0.01	0.05	0.05	-0.02	-0.16	-0.29	-0.18	1.00						
İYİ 15	-0.06	0.03	-0.07	0.04	0.01	-0.06	0.06	-0.02	-0.01	-0.01	0.03	-0.21	-0.13	-0.07	1.00					
MHP 16	-0.03	0.00	-0.07	0.02	-0.08	0.14	0.02	-0.05	-0.08	0.01	0.02	-0.34	-0.21	-0.11	-0.08	1.00				
SP 17	-0.02	-0.04	0.01	0.03	-0.01	0.00	0.06	0.01	-0.02	-0.03	-0.01	-0.05	-0.03	-0.02	-0.01	-0.02	1.00			
Cumhur İttifakı 18	0.22	-0.10	0.13	-0.06	-0.01	0.58	0.01	0.09	0.00	-0.03	0.02	0.79	-0.67	-0.36	-0.26	0.31	-0.06	1.00		
Millet İttifakı 19	-0.19	0.14	-0.12	0.11	0.06	-0.42	-0.02	-0.11	-0.02	0.05	0.07	-0.61	0.88	-0.20	0.34	-0.24	0.08	-0.77	1.00	